

Manhercz Orsolya

UTAZÓ CSÁSZÁR – HIBÁZÓ ALATTVALÓK

Adalékok Ferenc József 1852-es magyarországi látogatásához

Pritz Pálnak tisztelettel

2012-ben megvédett doktori disszertációm Ferenc József 1849 és 1859 közötti, magyarországi látogatásairól szól.¹ A dolgozat szerkezetének átgondolásakor témavezetőmmel, Gergely András-sal terveztük egy olyan fejezet beillesztését, amelyben a császári látogatást helyi szinten mutatom be. Abban nem lehettünk biztosak, hogy ehhez sikerül megfelelő forrásokat találni. Deák Ágnes segítségével és saját kutatások alapján azonban előkerültek olyan iratok, amelyek által betekintést nyerhetünk egy-egy megye, járás vagy falu látogatást előkészítő munkájába, valamint figyelemmel kísérhetjük a helyi ünnepi eseményeket is.

Bevezetés

1848-as trónra lépését követően Ferenc Józsefnek nem volt alkalma „személyesen megmutatkozni” népei előtt, hiszen elsőként az itáliai és a magyarországi háborús helyzetet kellett kezelnie, egyúttal stabilizálni a dinasztia helyzetét.

A magyar szabadságharc leverése után, a Habsburg Birodalom átalakításával párhuzamosan – 1850 és 1852 között – Ferenc József meglátogatta az uralma alá tartozó tartományokat.² A császári látogatások célja a tartományok állapotának megismerése, a lakosság hangulatának felmérése,³ a fiatal császár uralkodói „imázsának” kialakítása és – nem utolsósorban – a császári hatalom legitímálása, a területek szimbolikus birtokbavétele volt.

¹ *Manhercz Orsolya* 2012a.

² ÖStA, HHStA, Hofarchiv, OmeA, HzD, ZP Bd. 62, 62a (1848–1850), 63 (1851), 64 (1852).

³ Az utazásokat ilyen szempontból először II. József tette az uralkodói tevékenység szerves részévé, a szemleutakat az uralkodói „munka” egyik elemének tekintve. Azonban az ő szemleutjait a külsőségek tekintetében nem az ünnepélyesség és a pompa jellemezte, hanem a puritánság és a gyakorlatiasság. – *Kulcsár Krisztina* 2004: 52., 57–59., 63.; *Poór János* 1987: 204.

Magyarországra, valamint a szomszédos koronatartományokba 1852-ben látogatott el Ferenc József. Ezeken a területeken a szabadságharc elhúzódása miatt lassabban sikerült stabilizálni a kormányzat helyzetét, mint a birodalom többi részén.⁴ A szabadságharc élménye még élénken élt mind a császárságban, mind az őt fogadó alattvalókban, ennek ellenére Albrecht főherceg, a tartomány katonai és polgári kormányzója, 1851 őszén úgy gondolta, hogy Ferenc József személyes megjelenése javíthatja a fiatal uralkodóról és a dinasztjáról alkotott képet.⁵

A két hónapos utazás – 1852. június 5. és augusztus 13. között – a Magyar Királyság öt keleti területén kívül a külön koronatartományt alkotó Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot, illetve az Erdélyi Nagyfejedelemséget is érintette.

A korszakról szóló művek és a Ferenc József-életrajzok a látogatással kapcsolatban elsősorban annak visszasságait helyezik előtérbe, így az üdvözlésre kikényszerített lakosságot, a hivatalnokok és csendőrök visszaéléseit, a több helyszínen is tapasztalható hűvös fogadtatást.⁶ A látogatás programjában a gyakori hadgyakorlatok mellett kitüntetett szerepet kapott az 1848–1849-es csatatermek meglátogatása, valamint a császári oldalon harcoló hősökről való megemlékezés, vagyis a szabadságharc eseményeinek osztrák szempontú felelevenítése.⁷ Az uralkodót körülvevő légkör kapcsán is az ambivalencia volt jellemző, Ferenc Józsefnek egyaránt volt része patetikus hódolatban és hűvös fogadtatásban. Sokakat bizonyára a kíváncsiság, a császár láthatása, a pompa vonzotta, mások hivatalos kötelezettségüknek tettek eleget, a köznemesség és a polgárság fellépése pedig igencsak változó volt.⁸

A Magyarországon, valamint a birodalomban megjelent lapok azt sugallták, hogy Ferenc József körútja diadalmenetté változott.⁹ A kortársak, szemlélők azonban érzékelték a látogatás árnyoldalait is, erről levelek, naplók és visszaemlékezések számolnak be. A fiatal uralkodó katonás merevségéről és szigoráról, a kikényszerített lelkesedésről, illetve a látogatással szemben megnyilvánuló demonstrációkról ezekből a forrásokból értesülhetünk.

A császár utazással kapcsolatos benyomásait, tapasztalatait nehéz rekonstruálni, mivel Ferenc József nem vezetett útinaplót, pedig ennek a szokásnak komoly hagyománya volt a Habsburg családban. Anyjának írt levelei¹⁰ alapján azonban bepillantást nyerhetünk a fiatal uralkodó élményeibe.¹¹ Két levél között olykor majdnem két hét is eltelt, mivel a császárnak ritkán jutott ideje levélírássra. Ilyenkor sem tudott hosszú beszámolókat készíteni, de igyekezett részleteket is megosztani anyjával, esetenként – a rendszeresen használt katonai formulát idézve – „alázatosan jelenteni”¹² neki az események alakulását. A levelekkel érezhetően Zsófiát kívánta megnyugtatni, aki aggódva figyelte fia magyarországi „turnéját”.

⁴ Az itáliai – ugyancsak „rebellisnek” tartott – tartományokban 1851-ben járt az uralkodó.

⁵ Albrecht főherceg levele Ferenc Józsefhez. Pest, 1851. október 31. ÖStA, HHStA, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Geheimakten Kt. 1.; Matthias Stickler 1997: 139–140.

⁶ Berzeviczy Albert 1922: 306–310.; Szabad György 1979: 493.

⁷ Gerő András 1988: 73–74.

⁸ Somogyi Éva 1989: 62.

⁹ A diadalmenet (*Triumphzug*) kifejezést használja a császári kíséretben utazó Hans Jörgel Speising is, aki tudósításokat küldött az Österreichische Volkszeitung-nak. – Speising 1852: 1. (Fünftes Dutzend. Erster Brief)

¹⁰ Összesen kilenc levélről van szó, amelyek közül három Budán, a többi az utazás különböző állomásain született. Ferenc József levelei anyjának, Zsófia főhercegnőnek. Buda, 1852. június 7., Mezőhegyes, 1852. június 14., Gyöngyös, 1852. június 22., Buda, 1852. június 26., július 5., Fehéregyház (az illír-bánati határárezredben), 1852. július ?, Nagyszeben, 1852. július 25., Sziget, 1852. augusztus 6., Túrócszentmárton, 1852. augusztus 12.; Franz Joseph 1930: 181–196.

¹¹ Ferenc József leveleinek elemzése a fent említett disszertáció (első lábjegyzet) egyik fejezetének némiképp átdolgozott és rövidített változata.

¹² A július 25-i levelében fogalmaz így: „[...] melde ich Ihnen gehorsamst [...]”.

A levelekből a szigorúan kötelességtudó császár alakja mellett egy vicceket kedvelő, az eseményeket humorosan szemlélő fiatalember képe is kibontakozik. Az utazás erdélyi szakaszán Ferenc József arról számolt be anyjának, hogy nagyon jól érzi magát, és örömmel tapasztalja, hogy akár egy fárasztó hadjáratra is képes lenne.

Szembetűnő, hogy Ferenc József annak ellenére élvezte az utazással járó szabad életformát és a számára egzotikus magyar tájat,¹³ hogy szárnységéje szerint a több hónapos út nagyon megerőltetőnek bizonyult. Minden napra jutott audiencia, díszebéd, akár 60–80 főre, ünnepélyes bevonulás, esti kivilágítás, olykor éljenzések, máskor jeges fogadtatás mellett. Ráadásul a császár környezete merénylettől tartott. A nehézségektől eltekintve azonban az adjutáns is nagyon érdekesnek találta az utazást, hiszen minden helység ünneplőbe öltözött, a bányákat kivilágították.¹⁴

A fiatal császár tehát teljesítette a két és fél hónapos „hadjáratot”. Bizonyára tisztában volt az-
 al, hogy az alapos előkészületeknek köszönhetően a magyarországi állapotoknak csak a „mázát” láthatta, a hivatalnokok áldozatos munkájából kifolyólag főként éljenzéssel fogadta őt a lakosság. Korábbi tapasztalatai alapján tudta, hogy a magyarokat könnyű fellelkesíteni, azonban hamarosan azt is be kellett látnia, hogy kormányozni sokkal nehezebb őket.¹⁵

Ebben a tanulmányban az utazás előkészítéséért felelős hivatalnokok, szolgabírók, plébánosok és az ünnepségeken részt vevő lakosság szemszögéből fogjuk megvizsgálni a látogatást.

Felmerült problémák¹⁶

Az utazás során több probléma is felmerült, amelyekről vizsgálati anyagok, vallomások és emlékiratok segítségével értesülhetünk. Ezek bemutatása rávilágít a hatóságok azon igyekezetére, hogy a császári körút idején mind az érintett tartományokban, mind a birodalom többi részében megfelelően kezeljék az utazást, a községek az előírásoknak megfelelően felkészüljenek, a bel- és külföldi közvélemény a sajtó segítségével a legkedvezőbb képet kapja, és ezt a kedvező képet semmilyen incidens ne zavarja meg. Az erőfeszítések ellenére bekövetkeztek kellemetlen események. A levéltári források között három olyan esetet találtunk, amelyet érdemes részletesebben megvizsgálni.

A maklári trikolór¹⁷

Az első esetben Maklár faluban okozott bonyodalmat a nem megfelelő díszítés, pontosabban a zászlók szabálytalan kitűzése. Az egri járás főszolgabírója 1852. június 9-én leiratban közölte Maklár város bírójával, hogy a császár június 20-i átutazására egy diadalkaput kell felállítani a legalkalmasabb helyen, azaz a falu elején vagy közepén. A kaput zöld gallyakkal, kerti és mezei

¹³ Franz Joseph 1930: 191.

¹⁴ Wilhelm Weckbecker – Oswald Redlich 1929: 191.

¹⁵ Caesar Egon Corti 1952: 96.

¹⁶ A fejezet a fent már említett disszertáció (első lábjegyzet) egyik fejezetének javított változata.

¹⁷ A fejezet alapjául az alábbi ügyirat szolgált: MNL, OL, D 41 3. d. 4. tétel Császári ház magyarországi utazása 1852. 1852: 3618.

virágokkal, tetején pedig zászlóval kell díszíteni az alábbiak szerint: egy fekete-sárga kerül középre, egy piros-fehér jobbra és egy piros-fehér-zöld balra, vagy két zászló esetén jobbról a császári, balról a nemzeti lobogóval.¹⁸ Az utasítás azt is tartalmazta, hogy az egész község népe jelenjen meg ünnepélyesen öltözve a kijelölt helyszínen, kalapjukat égnék emelve éljenzésekkel és örömrivalgással üdvözljék a császárt, és amíg az uralkodó a helységet el nem hagyja, a harangok is zúgjanak.

A császári látogatás másnapján, 1852. június 21-én Augusz Antal, a budai kerület főispánja gyöngyösi keltezéssel vizsgálatot rendelt el a nemzeti lobogó kitűzése ügyében. Ennek következtében néhány nappal később az egri járás főszolgabírója jelentette Heves vármegye főnökének, hogy az uralkodó átutazásakor Makláron, a templom tornyán csak a háromszínű lobogó volt kitűzve, ezért szigorú nyomozást indított az ügyben. Elsőként Pálma Pál plébánost hallgatták ki, aki a mellékelt írásbeli vallomás szerint nem tudott a lobogó kitűzéséről. A plébános, egyben patai főesperes azt vallotta, hogy a zászlót azok tűzték ki, akik a diadalívet is állították, vagyis véleménye szerint a helybeli előjáróság a felelős. A díszítést és a zászlót június 19-én helyezték ki, a plébános azonban 20-án a sekrestyén át ment a templomba, ezért nem láthatta a homlokzatot, ahol a trikolor lobogott. 21-én reggel a harangozóval együtt vették le a zászlót, mivel a torony kulcsát mindig a harangozó őrzi.

A járási főszolgabíró, Góth Rafael további tanúkat hallgatott ki, így a maklári előjáróságot és a 70 éves harangozót. A jegyző azt vallotta, hogy segédjét bízta meg az egész díszlet elkészítésével. A segédjegyző állítása szerint „többi közt az együgyű, pórias harangozó [...] által felszólított, hogy vásárolna a templom tornyára is zászlót”. Ezt a tényt a harangozó is megerősítette. A segédjegyző tehát Egerben „önhatározatilag” négy zászlót vásárolt: 1 fekete-sárgát, 1 piros-fehéret és 2 piros-fehér-zöldet. Az első hármat szabályszerűen kitűztette a diadalívre, a negyediket pedig a toronyra. A jegyző segédje ugyanakkor azt is elismerte, hogy senkitől nem kapott erre utasítást, és azzal mentegetőzött, hogy „ő a toronyra kitűzött zászlóban egyedül Ő Cs. Kir. Felsége érkezése eránti ünnepély kifejezését vélte eszközölni”. Azt is hozzátette, hogy természetesen sem ő, sem pedig a község bírása és jegyzője nem gondoltak arra, hogy ez demonstrációnak számít, ráadásul a zászlót látta az akkor ott keresztülutazó egri csendőrkapitány is, és a lelkes sem szólt ellene semmit.

A vizsgálat során fontos szerepet kapott a főszolgabíró már bemutatott rendelete, amely Maklárnak és a többi helységnek szólt, és amelyben szerepelt, hogy egyedül a diadalíveken engedélyezett a zászlók használata úgy, hogy a fekete-sárga lobogó mindig a legfőbb helyre kerüljön.

Június 26-án Heves megye főnöke, Sütő János továbbította a vizsgálat eredményét a budai kerületi főispánnak azzal a megjegyzéssel, „hogy ezen lobogónak kifüggesztése nem valami polyticai demonstratio hanem egyedül a lobogók színének polyticai jelentőségbeni járatlanság és tudatlanságból történt”.

Az eset végül a pest-budai kerületi főispánságtól eljutott Albrecht főherceg szárnysegédjéhez, Jacob von Parothoz is, a vizsgálat során keletkezett dokumentumokat július 3-i keltezéssel küldték át Budára. Az ügy kimenetelét nem ismerjük, azonban legfeljebb figyelmeztetésben részesíthették az érintett hivatalnokokat, az eset közvetlen következményeként nem bocsátották el őket hivatalukból.¹⁹

¹⁸ A zászlók rendjéről a császár magyarországi látogatásának előkészületeivel párhuzamosan készült egy tervezet, amelyről Bach tájékoztatta a budai kormányzóságot is. A tervezet lényege az volt, hogy a nemzeti színeket az osztrák ház színei váltsák fel. Alexander Bach belügyminiszter leírta Jacob von Parrot altábornagynak. Bécs, 1852. május 28. MNL, OL, D 41 3. d. 4. tétel Császári ház magyarországi utazása 1852. 1852: 2101. f. 35., 41.

¹⁹ Góth Rafael az egri járás főszolgabírója 1853. január 10-ig maradt hivatalában, ekkor családi okok miatt mondott le. Sütő János pedig 1853 augusztusáig töltötte be tisztségét Heves megye főnökéeként. *Pap János* 1998: 106. (107. lábjegyzet)

Az esztergomi főszolgabíró esete²⁰

Az esztergomi eset sokkal bonyolultabb volt, mint a maklári, mert itt két magasabb rangú tisztviselő tevékenységét kellett kivizsgálni a császár július 2-i esztergomi látogatása után. Az eredeti vádak szerint Jagasits Sándor megyefőnök a lakosságot erőszakos intézkedésekkel kényszerítette az uralkodó fogadására, Reviczky Károly esztergomi járási biztos – vagy másként főszolgabíró – pedig hasonló okokból túlzó és önkényes módon járt el.

Az esetek kivizsgálására a budai kormányzóság szeptember 14-i utasításának megfelelően október elején kéttagú bizottságot küldtek Esztergomba, amelynek vezetője Georg Friedrich helytartósági tanácsos, másik tagja pedig Heinrich Mülhens csendőralezredes volt.

Jagasits Sándor esetében a vádakát könnyen lehetett cáfolni, hiszen ő megyefőnökként rendeleteit a járási szerveken keresztül közölte a lakossággal, vagyis nem érintkezett velük közvetlenül. Ezért az a vád, hogy a népet parancsoló hangnemben szólította volna fel a hódolat bemutatására, és az ellenállókát pálcával fenyegette volna meg, alaptalannak bizonyult. Ugyanakkor egy – feltehetően a megyefőnökség által kibocsátott – felhívás arról árulkodik, hogy a megyei előljáróság igen éles hangnemben utasította Esztergom megye községeit az együttműködésre.

Az utasítás azonban nem támasztotta alá a Jagasits ellen felmerült gyanút, ráadásul huszonhárom község megnyugtató igazolást adott arról, hogy a lakosok önként jelentek meg az uralkodó esztergomi fogadásán. Az igazolásokban foglaltakat a községi előjárók a kiküldött bizottság előtt megerősítették. A vizsgálat vezetője azt is tisztázta, hogy a megyefőnök szóbeli utasításaiban éppen arra szólított fel, hogy ne alkalmazzanak erőszakot a községekkel szemben. Jagasits Sándor tehát mentesült a vádak alól, sőt a hírnevén esett csorba miatt elégtételre is számíthatott.

Reviczky Károly esete azonban nem volt ilyen egyszerű, ráadásul az eredeti vád mellett újabb és újabb panaszok merültek fel a főszolgabíró tevékenységével kapcsolatban. A kiküldött bizottság tagjai ezeket a panaszokat is kivizsgálták.

A bizottság által összegyűjtött anyagok alapján az első panasz már a császári látogatás előkészítése során felmerült Reviczky ellen. A hatáskör túllépésének gyanújához feltehetően az a levél adta az alapot, amelyet Reviczky a kesztölci plébánosnak írt. A főszolgabíró ugyanis a kesztölci jegyzőtől megtudta, miszerint a plébános megtiltotta a lakosoknak, hogy addig elhagyják a falut, amíg misét nem hallgatnak. Reviczky ezután kemény hangon tette felelőssé a tiszteletest a nép július 2-i esztergomi megjelenéséért. A konfliktus az időzítésben rejlett, ha ugyanis a lakosok részt vettek volna a 7 órakor kezdődő misén, akkor elkéstek volna Esztergomból, és nem tudták volna „bemutatni hódolatukat” az uralkodónak. A jegyző elmondása szerint a tiszteletes ráadásul gyalázta a hivatalnokokat, amiért nem értik a kormány rendeleteit, panaszolta „birkái” megadóztatását, és fenyegetőzött, hogy Reviczkyt máshová helyezteti át. A vallomás szerint a pap fűgét mutatva mondta: „ezt parancsol nekem a főszolgabíró”.

Az ügybe Scitovszky János hercegszékprímás is beavatkozott. Június 24-én kelt levelében felszólította Reviczkyt, hogy szolgáltasson elégtételt a kesztölci plébános számára. Az eset tisztázása érdekében Reviczky augusztus 4-i dátummal írásbeli nyilatkozatot tett, amelyben hangsúlyozta,

²⁰ A fejezet alapjául a következő ügyirat szolgált: MNL, OL, D 45 5. d. 1852–11/30. – Köszönöm Deák Ágnesnek, hogy felhívta a figyelmemet az ügyiratra. A fejezet tanulmánnyá bővített változata megjelent az *Aetas* című folyóirat 2012. évi (27. évf.) első számában. *Manhercz Orsolya* 2012b.

hogy a kesztölci plébános kivételével az érintettek a legnagyobb készséggel fogadták intézkedéseit, Piskén még az ilyenkor szokásos Boldogságos Szűz Mária Sarló Boldogasszony ünnepét is egy héttel későbbre halasztották. A főszolgabíró nyilatkozatában tagadta, hogy berendelte volna az embereket, és hozzátette, hogy csupán a rend fenntartása érdekében jelölt ki helyet és időpontot az érkezők számára.

Az uralkodó megérkezésére való felkészülés folyamán történt a másik eset is, amelyik beke-rült a vizsgálatba. A főszolgabíró és egy helyi gyógyszerész között is ellentét keletkezett. A szabályok szerint a házak előtti járdát a háztulajdonosnak kellett tisztítania és virágokkal vagy zászlókkal díszítenie. Ezt azonban a patikus megtagadta, ezért egy hajdú bevitte a megyeházára, ahol sikerült tisztázni az ügyet, és a gyógyszerész nyugodtan távozhatott. Vallomásából az is kiderült, hogy a konfliktus kézfogással végződött. A városban ennek ellenére az terjedt el, hogy a gyógyszerészt letartóztatták.

A levéltári források alapján világos, hogy 1852. július 2-án, a császári látogatás napján a főszolgabírónak igen sok dolga akadt, és a rend fenntartása érdekében sokszor gyorsan kellett döntenie, illetve hatékony és részben erőszakos eszközökhöz nyúlnia. Erre utal annak a molnár-mesternek a panaszja, akinek a feleségét azért vitték be a megyeházára, mert nyilvánosan szidta a megyei hajdúkat azon a napon, amikor Ferenc Józsefet várták. A molnár vallomása szerint az ünnepi menethez csatlakozó feleségét a hajdúk erőszakosan próbálták felzárkóztatni, mire az asszony megfenyegette őket, ezért a nőt bekísérték. A férj hiába próbálta elérni, hogy kiengedjék az asszonyt, erre csak este 9-kor került sor. A tanúvallomások alapján az a vád nem igazolódott, hogy Reviczky a kardjával fenyegette volna meg a molnárt, viszont az nyilvánvalóvá vált, hogy az ügyet az aznap történt, nagyobb horderejű események miatt nem tudták rögtön kivizsgálni.

Ezen a napon ugyanis egy komoly bonyodalom foglalta le a főszolgabírót. Az uralkodó fogadását általában népiünnepély is kísérte, amelyen az üdvözlésére érkezett lakosság ingyen ételt és italt kapott. Esztergomban néhány jómódú úr bort és sört ajánlott fel, hogy a környékbeli községek-ből érkezőket a császár távozása után megvendégeljék. A hordókat Reviczky a Felső- vagy Ebszorító-szigeten őriztette. Néhány nagyvárosi (Esztergom déli részén lakó) lakos azonban – ahelyett, hogy az ünneplő tömeghez csatlakozott volna – csónakokkal átkelt a Dunán, és felbontotta a hordókat. A bor nagy részét megitták, a többi hazavitték vagy eladták.

Az ügy július 4-én Reviczky által lefolytatott kivizsgálása alapján kiderült, hogy a vádlottak elmulasztottak megjelenni az uralkodó fogadásán, és „megrögzött gonoszságokkal párosult negédes pajkossággal” követték el tettüket. A főszolgabíró az okozott kárt figyelembe véve hozta meg az ítéleteket, amelyek enyhe fenyítésre, néhány napi börtönre, illetve az elhordott bor és a megrongált hordók árának megtérítésre terjedtek ki.

Azonban az ügy ezzel nem zárult le, ugyanis egy helybeli csendőrfőhadnagy azzal vádolta meg Reviczkyt, hogy az Ebszorító-szigeten történt rendbontás elleni intézkedés során túllépte hatáskörét. Az esetet ezért októberben ismét kivizsgálták, és ekkor a főszolgabíró vallomását is rögzítették. Reviczky elmondta, hogy az összegyűlt lakosság felfrissítésére szánta a bort, ezért őriztette, azonban a nap folyamán megtudta, hogy néhány esztergomi polgár engedély nélkül feltörte a hordókat. A főszolgabíró ekkor egy hajdút küldött a helyszínre, aki reggel 9 körül jelentette, hogy a rendbontók elűzték az öröket, és megitták a bort.

A főszolgabíró ebben az időben az ünnepi eseményekkel volt elfoglalva, már felállította a csendőrséget a császár fogadására, ezért nem tudott intézkedni. Este 7–8 körül, amikor vége volt az ünnepségeknek, a fáradt és szomjas néppel (2000 fő) a helyszínre sietett, és látta, hogy tényleg elfogyott a bor. A garázdálkodók körülbelül százan voltak, és nemcsak részegre itták magukat, még haza is vitték a borból. Szép szóval nem sikerült rendet teremteni közöttük, ezért Reviczky előhúzta kardját, de csak a penge lapját használta. Ez már hatásosnak bizonyult. A főszolgabíró

tagadta, hogy bárkit bántott volna. A további tanúk kihallgatása alapján sem sikerült tisztázni, hogy Reviczky milyen módon használta rendteremtésre a kardot, esetleg bárkit megsebesített vagy a Dunába lökött volna. Feltehetőleg a helyzet annyira elmérgesedett a szigeten, hogy a főszolgabírónak mindenképpen olyan eszközt kellett találnia, amellyel gyorsan rendet teremthetett.

Az Esztergomba küldött bizottság a vizsgálat után jelentést készített, azonban a két vizsgálóbiztos véleménye nem egyezett, ezért a jelentéstétel során még bonyodalmak adódtak. Friedrich helytartósági tanácsos lezártnak tekintette az ügyet, október 11-i keltezésű beszámolójában tisztázta a Jagasits elleni vádak alaptalanságát, illetve részletesen bemutatta a Reviczky ellen felmerült panaszok kivizsgálását. Ennek kapcsán megjegyezte, hogy a gyógyszerész és a molnár ügye azért került be a jegyzőkönyvekbe, mert Mühlens alezredes a vizsgálat folyamán újabb vádemelésekkel hozakodott elő Reviczky ellen. Ezek a vádak ugyan kívül estek Friedrich megbízatásán, de mivel összefüggtek az adott ügygel, megvizsgálta őket. Jelentését azzal zárta, hogy Reviczky a kesztölci plébánossal szembeni nem megfelelő eljárásáért komoly megrovást (*ernste Rüge*) érdemel, egyebet nem. A Mühlens alezreddessal való nézeteltérés kapcsán pedig hangsúlyozta, az alezredes nyomást gyakorolt rá, hogy kezdjenek új vizsgálatot a Reviczky-ügyben, azonban a tanácsos ebbe nem volt hajlandó belemenni, és külön jelentést készített. Friedrich azt is leszögezte, hogy amennyiben mégis folytatják a kivizsgálást, ő – hivatali feladatai miatt – nem tud részt venni benne.²¹

Az esettel kapcsolatban egyébként Jagasits megyefőnök már október 3-án elkészített egy beszámolót, amelyet egyenesen Augustus Antal kerületi főispánnak küldött. Jagasits véleménye megegyezett a kiküldött Friedrichével. A megyefőnök jelentése szerint a vizsgálat a legnagyobb szigorral, pártatlanul folyt, a vád, miszerint a császár valóban szívélyes esztergomi fogadtatása a megyei hivatalok erőszakoskodásainak lett volna köszönhető, pusztá rágalomnak bizonyult. Jagasits hangsúlyozta az örömmel éljenző nép önkéntes beáramlását a városba, és hozzátette, hogy a hivatalos vizsgálat miatt támadások érték őt a lakosság részéről. Egyúttal Mühlens alezredest tette felelőssé azért, hogy a valótlán vádak felbontására továbbította.

A csendőrség által október 14-én készített előterjesztés – amelyhez a helytartósági tanácsos jelentését csatolták – megfogalmazza, hogy Augustus pest-budai kerületi főispán és Friedrich helytartósági tanácsos láthatóan már előzetesen úgy vélte: a csendőrségi feljelentés alaptalan, és a főszolgabíró törvényesen járt el. Ennek szellemében folyt le a vizsgálat, ami nem volt pártatlan. (Jagasits és Reviczky szerint azonban éppen Mühlens alezredes volt elfogult.) Az összetűzések következtében Friedrich külön jelentést készített, amelyre Mühlens szerette volna ráírni megjegyzéseit, de a tanácsos megakadályozta ebben. A csendőrség újabb vizsgálatot javasolt, amelynek lefolytatására magyarul is tudó hadbíróját ajánlotta.

A Friedrich által készített jelentés a különböző véleményekkel együtt először a katonai parancsnoksághoz került, ahonnan október 22-én megjegyzésekkel ellátva küldték át a kormányszócskához. A vizsgálati jelentést a parancsnokság alaposnak, teljesnek és kimerítőnek találta, és osztotta azt a véleményt, hogy a megyefőnökkel szembeni vádak megalapozatlanok voltak, a főszolgabíró elleniek is, kivéve a kesztölci plébános megfenyegetését, amiért komoly megrovás jár. Újabb vizsgálatot a parancsnokság vezetője nem javasolt.

²¹ Az esztergomi eset kapcsán felmerült – a csendőrség és a polgári hivatalok közötti – ellentét valószínűleg nem volt egyedülálló az országban. Forgách Antal kassai kerületi főispán 1852. októberi, Bereg megyei hangulatjelentésében felhívta a figyelmet arra, hogy a csendőrség és a polgári hivatalok között nincs egyetértés, ami a lakosság részéről bizalmatlanságot okoz a hivatalokkal szemben. Az ügy rendezése érdekében a főispán már intézkedett, és kérte a kormányzót, hogy a csendőrség részéről is történjenek lépések. A kassai kerületi főispán jelentése. Kassa, 1852. október 14. (Bereg-Ugocsa, Máramaros megye) MNL, OL, D 44 2. d. 1852: 2996.

A hosszúra nyúlt és sok szálon futó ügyet végül a kormányzóság október 31-i leirata zárta le, amelyben az esztergomi tiszttviselők elleni vádak megítélésében láthatóan elfogadták Friedrich álláspontját. A Jagasits Sándor megyefőnökkel szemben felmerült gyanú eszerint minden alapot nélkülözött, viszont Reviczky Károly túllépte a hatáskörét, és nem tartotta be a törvényeket. Jagasitsot ennek szellemében kellett tudósítani a vizsgálat eredményéről, valamint arról, hogy tevékenységével Budán meg vannak elégedve. Reviczky ezzel szemben arról értesülhetett, hogy magatartása nemtetszést váltott ki, és legközelebb súlyosabb büntetésben fog részesülni.

A (csehországi) hivatalnokok túlzásai²²

Az utazás közben felmerült problémák között különösen érdekes az, amelyről 1852. július közepén valószínűleg Karl Grüne, Ferenc József főhadsegédje értesítette – Budáról – Karl Ferdinand Buol-Schauenstein külügyminisztert. A császár tudomására jutott ugyanis, hogy egyes hivatalnokok szolgálati útjuk során – a birodalom más tartományaiban, de a magyarországi körüttal egyidejűleg – ünnepélyes fogadtatásban részesülnek, sőt előre bejelentik érkezésüket, ezáltal saját maguk idézik elő az őket fogadó ovációt. Ez a túlzás a jelentés szerint annál inkább feltűnő lehet, mivel az uralkodó magyarországi útja során hasonló módon fogadja a tisztelgéseket.

A császár látogatásáról kialakítandó kép nem szenvedhetett csorbát azáltal, hogy egyes hivatalnokok szolgálati útjuk egyes állomásain megünnepeltetik magukat, ezzel elvonva a figyelmet az uralkodó magyarországi vállalkozásáról. A bécsi kormányzat láthatóan nemcsak az utazás lefolyására, hanem annak visszhangjára is nagyon ügyelt. Budáról ezért azt az utasítást küldték Bécsbe, hogy értesíteni kell a minisztereket az említett túlkapások elkerülése érdekében, aztán továbbítani a figyelmeztetést a közigazgatási hivatalok vezetőinek. Az utasításhoz csatolt mellékletből az is kiderül, hogy többek között a csehországi helytartó prágai megérkezésekor is helytelen és túlzó volt az ünnepélyes fogadtatás. Az indoklás szerint a tisztelet ilyenfajta kifejezése csak a császárt illeti meg, és ennek mindig a legnagyobb ünnepélyességgel kell megmutatkoznia. A trónnak alárendelt előjárók ebből csak a megfelelő mértékben részesülhetnek.

A problémák mérlegelése

Kisebbségek incidensek valószínűleg gyakran előfordultak Ferenc József 1852-es magyarországi körutazása során. Fest Imre emlékiratában arról számol be, hogy a császár szepesváraljai látogatásakor az uralkodó nem az elvárt kérdést tette fel az erdésznek, aki ezért szolgálati éveinek száma helyett az erdők területének nagyságát (14 360 hold) hajtogatta.²³ Az ilyen esetek feltehetően nem vontak maguk után vizsgálatot, azonban a zászlók helytelen kitűzése már igen, ahogyan arról a maklári esetből értesülhettünk.

Az esztergomi események alapján pedig részletes képet kaphattunk arról, hogy megyei, járási és községi szinten mekkora terhet jelentett a hivatalnokok számára a császári látogatás, hiszen

²² A fejezet alapjául a következő ügyirat szolgált: Grüne gróf átirata Buol gróf külügyminiszternek. Buda, 1852. július 13. (Fogalmazvány). ÖStA, KA, Allerhöchster Oberbefehl, MKSM, Hauptreihe, Akten, Kt. 64. 1852: 4704.

²³ Fest Imre 1999: 75.

erőszak alkalmazása nélkül kellett volna megoldaniuk egy olyan feladatot, amelyet csak szigorú utasításokkal, nyomásgyakorlással és helyenként erőszakkal lehetett kivitelezni. Láthattuk, hogy a hivatalnokok voltak felelősek azért, hogy a lakosság tömeges megjelenését, valamint az ünnepi események rendjének fenntartását is biztosítsák. A hivatalnokok számára nyilván világos volt, hogy az esetleges hibák és mulasztások utólag őket fogják terhelni, ebből kifolyólag – a Budáról érkező rendeleteket figyelembe véve – valószínűleg nagy részük írásban és szóban egyaránt keményen járt el.

Az ünnepi eseményektől való távolmaradás különösen gyakran előfordult a „vendéglátók” körében, ennek elkerülése volt a hivatalnokok és a helyi előljárók egyik legfontosabb feladata az előkészületek során:

„1ör A’ megyének [...] határszélén [...] határ jel körül fogják ő Felségét saját magam vezetése alatt a’ főszolgabírói hivatalnak személyzete és a’ járásabeli minden községnek Bírja hodolatteljesen elfogadni.

2or Ugyan ott a’ határnál várja Ő Felségét a’ Csepi járásnak 250 főnyi Banderiuma két csapatban felállítva [...].

3or Banán [...] A katolikus templom előtt, mellynek tornyára szinte zöldfüzérékkel ékesítendő táblán a’ helység neve olvasható, gyülekeznek Bana, Tárkány, Ászár, Kisbér, Kéthely, Császár, Bokod, Csep, Szák és Kömlöd helységek küldöttei, minden helységből 30, mennyire lehet előkelő birtokosok, a’ minden vallású lelkészek, és a’ községi Törvénybíró, és Jegyző vezetése mellett – kik zeneszó harangok zúgása közt hangos, és hoszszas éljenzésekkel üdvözlük a’ közelgő és mellettük eltávozó Fejedelmet. A’ tanuló ifjúság tanítójuk felügyelte alatt valamint háttérben a’ Banai közönség mindkét nembeli lakossága a’ Templom zászlók lobogtatása mellett gyülekeznek.
[...]”²⁴

Mindezek alapján nem csodálkozhatunk azon sem, hogy az esztergomi főszolgabíró többször túllépte hivatali hatáskörét. Erre nyomós indoka volt, hiszen ő felelt azért, hogy a járásában található községek megfelelően fogadják az Esztergomba érkező császárt, és hogy a látogatás idején minden rendben történjen. A cél érdekében a főszolgabíró bizonyára szívesen nyúlt kardjához, hogy ezzel a mozdulattal adjon még nagyobb jelentőséget szavainak.

A polgári igazgatás vezetői részéről nem is merült fel kétség sem a főszolgabíró, sem a megyefőnök munkásságával kapcsolatban, hiszen a rendszer hűséges és gyakorlott hivatalnokairól volt szó, nem véletlen tehát, hogy az októberi vizsgálat kimenetele Reviczkyre nézve is csak komoly feddéssel járt. Egy súlyos ítélet ráadásul magára a rendszerre vetett volna rossz fényt, hiszen éppen azt igazolta volna, amit a bécsi udvar mindenképpen el akart kerülni: a császár fogadására kivonult tömegek mögött álló kényszerítettséget.

²⁴ A Csepi főszolgabírói hivatalnak Csepen. Esztergom, június 15. 1852. (Aláhúzások az eredetiben.) MNL, OL, D 45 5. d. 1852–11/30. f.

Záró gondolatok

Az 1852-es császári látogatás sikerességének vagy sikertelenségének megállapítása nehéz feladat. Abból a szempontból mindenképpen sikeresnek nevezhető a körút, hogy nem történt semmilyen komoly atrocitás, nem kíséreltek meg merényletet a császár ellen. Mondhatni, aktív módon nem állt ellen a lakosság, azonban voltak példák az elégedetlenség kifejezésére. Ennek legszembetűnőbb esete volt, amikor elmaradt a Várszínház előadása, amelyre ugyan elkeltek a jegyek, de este nem jelent meg a közönség.²⁵ „Magánakciókra” is sor került, például a császárt Nagyorosziban Berchtold grófné²⁶ udvarán fogadták. Az ünnepség az előírásoknak megfelelően zajlott, azonban a grófné ki sem jött a szobájából, viszont a sok sárga-fekete és a kevés nemzeti zászló mellett a háza előtti oszlopra felvonatta saját családi lobogóját – demonstráció vagy kérkedés gyanánt.²⁷ Olyan egyének is akadtak, akik nem emeltek kalapot az uralkodó jelenlétében, vagyis nyilvánosan megtagadták a hódolatot.²⁸ Berchtold grófné távolmaradását a kortársak, a kalapot nem emelőket a hatóságok is ellenállásnak tekintették.

Ugyanakkor nyilvánvalóan nehéz (volt) megkülönböztetni, hogy mely hibák voltak nem szándékosak, és melyek tartoztak az uralkodó, illetve a kormányzat elleni demonstráció körébe. A bemutatott esetek alapján érzékelhető, hogy a hatóságok is csak alapos vizsgálatok lefolytatása után hoztak ítéletet egy-egy ügyben, a vallomások, illetve a körülmények mérlegelése alapján igyekeztek a „bakik” és az ellenséges megnyilvánulások közötti határvonalat meghúzni. Akár a maklári, akár az esztergomi esetben születhetett volna szigorúbb ítélet, amennyiben az ítélkezők szándékosságot láttak volna az események előidézőinek cselekvésében. Az esztergomi vizsgálat során még a részegeskedőket is megbüntethették volna, mivel nem jelentek meg az uralkodó előtt, amit akár protestáló magatartásnak is tarthattak volna a kormányzat gyanakvó logikája szerint.

Mindezek ellenére Bécs szempontjából még reménykeltőnek is tűnhetett a pillanatnyi helyzet, hiszen a Magyar Királyságban még mindig fenntartották az ostromállapotot, a polgári közigazgatás csupán ideiglenes rendezés alapján működött, mégis baj nélkül zajlott le a több mint két hónapos császári körút. A birodalom vezetői 1852 nyarán bízhattak abban, hogy idővel az összes koronatarományban – így Magyarországon is – sikerül konszolidálni az Alexander Bach belügyminiszter nevével fémjelzett kormányzati rendszert.

Ferenc József következő hosszabb magyarországi látogatásakor – 1857-ben – ebből a szempontból kényesebb volt a helyzet. Ekkorra a magyarországi politika (Ungarnpolitik) válságba jutott, mivel a Bach-rendszert az itáliai tartományokhoz hasonlóan a magyar területeken sem sikerült elfogadtatni, illetve megszilárdítani. Két évvel később – közvetlenül a jelentős külpolitikai kudarcok után – a kormányzat meg is bukott.

²⁵ *Splényi Béla* 1984: 247–248.

²⁶ Gróf Berchtold Antalné (†1899).

²⁷ *Nagy Iván* 1998: 151.

²⁸ A kassai kerületi főispán jelentése. Kassa, 1852. október 14. (Bereg-Ugocsa, Máramaros megye) MNL, OL, D 44 2. d. 1852: 2996.

Források

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL, OL),
Abszolutizmuskori Levéltár K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, Militär Section (D 41), 3. d. 4. tétel Császári ház magyarországi utazása 1852.
Abszolutizmuskori Levéltár K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, Justiz Section (D 45), 5. d.
Abszolutizmuskori Levéltár K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, Polizei Section (D 44). Titkos Iratok. Hangulatjelentések, általános politikai ügyek 1852. 2. d.
Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA),
Hofarchiv, Obersthofmeisteramt (OmeA),
Hofzeremonielldepartment (HzD), Zeremonialprotokolle (ZP) Bd. 62, 62a (1848–1850), 63 (1851), 64 (1852)
Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei,
Geheimakten Kt. 1.
ÖStA, Kriegsarchiv (KA),
Allerhöchster Oberbefehl, Militärkanzlei Seiner Majestät (MKSM),
Hauptreihe, Akten, Kt. 64.

Nyomtatott források

- Fest Imre*: Emlékirataim. Budapest 1999.
Franz Joseph: Briefe Kaiser Franz Josephs I. an seine Mutter. 1838–1872. Hrsg. und eingel. *Schnürrer, Franz*. München 1930.
Nagy Iván: Nagy Iván naplója. Visszaemlékezések. Szerk. *Tyekvicska Árpád*. Balassagyarmat 1998.
Speising, Hans Jörgel von: Die Reise Sr. Majestät des Kaisers in Ungarn und Siebenbürgen im Jahre 1852. Wien 1852.
Splényi Béla: Splényi Béla emlékiratai. II. Nemzet és emlékezet. Vál. *Kendi Mária*. S. a. r. *Fábri Anna*. Budapest 1984.
Weckbecker, Wilhelm – Redlich, Oswald: Von Maria Theresia zu Franz Joseph. Zwei Lebensbilder aus dem alten Österreich. Hrsg. und mit Anmerkungen versehen *Weckbecker, Wilhelm*. Eingeleitet *Redlich, Oswald*. Berlin 1929.

Hivatkozott irodalom

- Berzeviczy Albert*: Az absolutismus kora Magyarországon. 1849–1865. I. kötet. Budapest 1922.
- Corti, Caesar Egon*: Mensch und Herrscher. Wege und Schicksale Kaiser Franz Josephs I. zwischen Thronbesteigung und Berliner Kongress. Graz–Wien–Altötting 1952.
- Gerő András*: Ferenc József, a magyarok királya. Budapest 1988.
- Kulcsár Krisztina*: II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban, 1768–1773. Budapest 2004.
- Manhercz Orsolya*: Az esztergomi főszolgabíró az 1852-es császári látogatás viharában. *Aetas* (2012 b: 27.) 1. 71–82.
- Manhercz Orsolya*: Magas rangú hivatalos utazások Magyarországon a Bach-korszakban. Ferenc József magyarországi látogatásai 1849 és 1859 között. Doktori disszertáció. Kézirat. ELTE-BTK, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Program. Budapest 2012 a.
- Pap János*: A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „passzív ellenállás.” Heves és Külső-Szolnok vármegye politikai elitjének története, 1844–1853. *Aetas* (1998: 13.) 2–3. http://www.epa.hu/00800/00861/00009/98_2-3-07.html, 2012. január 11.
- Poór János*: A birodalom szolgája (II. József 1741–1790). In: Koronás portrék. Vál., szerk. *Szvák Gyula* Budapest 1987. 199–219.
- Somogyi Éva*: Ferenc József. Budapest 1989.
- Stickler, Matthias*: Erzherzog Albrecht von Österreich. Selbstverständnis und Politik eines konservativen Habsburgers im Zeitalter Kaiser Franz Josephs. Historische Studien Band 450. Husum 1997.
- Szabad György*: Az önkényuralom kora (1849–1867). In: Magyarország története 1848–1890. II/1. kötet. Magyarország története tíz kötetben 6/1–2. Szerk. *Katus László*. Főszerk. *Kovács Endre*. Budapest 1979. 435–768.